

O. ZENON DUDA OFM

HISTORIA I METODY OPRACOWANIA ZASOBU ARCHIWALNEGO ARCHIWUM PROWINCJI MATKI BOŻEJ ANIELSKIEJ ZAKONU BRACI MNIEJSZYCH W KRAKOWIE*

WSTĘP

Przedstawiając historię budynku archiwum i kształtowania się zasobu archiwalnego w konwencie św. Kazimierza w Krakowie należałoby najpierw wykazać, iż Archiwum Główne Franciszkanów-Reformatów jest instytucją reprezentatywną dla Prowincji Matki Bożej Anielskiej oraz innych prowincji franciszkańskich w Polsce. Jest to reprezentatywność szczególna, wynikająca z charakteru zasobu archiwalnego i jego funkcji w życiu zakonu.

Na czele Zakonu Braci Mniejszych stoi generał, rezydujący w Rzymie, który ma do pomocy definitoryów generalnych. Generała i jego radę wybiera zwoływana co sześć lat kapituła generalna, czyli najwyższy organ władzy zakonnej.

Cały zakon organizacyjnie dzieli się na mniejsze jednostki zwane prowincjami, z których każda składa się z kilkunastu klasztorów i kościołów. Na czele prowincji stoi prowincjał ze swoją radą zwaną definitorium prowincji. Prowincjał jest wybierany co sześć lat, definitorycy co trzy lata przez kapitułę prowincjalną, jako najwyższy organ władzy na szczeblu prowincji.

Instytucje wychowania i kształcenia to: postulat, nowicjat, Niższe i Wyższe Seminarium Duchowne oraz juniorat. Mieszczą się one w konkretnych klasztorach, mają jednak charakter ogólnoprowincjalny.

Reprezentatywność archiwum „reformackiego” będzie się brała z podobieństwa instytucji wewnątrzzakonnych i ich dziejów historycznych. Natomiast zakres kompetencji tych instytucji, sposób ich powstawania, zadań czy funkcjonowania, będą właściwe tylko dla prowincji polskiej franciszkanów-refor-

* W niniejszym artykule zastosowano następujące skróty: OFM – Ordo Fratrum Minorum, Zakon Braci Mniejszych, franciszkanie; MB – Matka Boża; o. – ojciec (kapłan zakonny); br. – brat zakonny bez święceń kapłańskich; AKK – Akta Klasztoru Krakowskiego św. Kazimierza; mps – maszynopis; rkps – rękopis; art. – artykuł prawny; par. – paragraf.

matów. Ten układ instytucjonalny znajduje pełny obraz w zbiorach archiwalnych.

Dla zrozumienia kształtowania się zasobu archiwum krakowskiego i jego charakteru autor przedstawi najpierw historię pierwszej fundacji klasztoru w Krakowie, zwracając szczególną uwagę na bibliotekę i archiwum. Trzeba zaznaczyć, że biblioteka była przez długi czas miejscem przechowywania nie tylko księgozbioru, lecz także archiwaliów. Dlatego też tak wiele miejsca poświęcono jej w pierwszym rozdziale niniejszej pracy.

W dalszej części opracowania przedstawiono szczegółowe dzieje wyodrębnionego już z biblioteki archiwum i szczególne ustawodawstwo zakonne normalizujące prace archiwizacyjne.

W ostatniej części pracy ukazano strukturę archiwum i charakterystykę jego zasobu, która jest szczególnie ważna, gdyż gromadzi dokumenty wszystkich działających na ziemiach polskich prowincji reformackich. Dokładne studium zasobu pozwala na dość wierne odtworzenie historii zakonu w Polsce i poznanie życia polskich reformatów wraz z bogatą tradycją franciszkańską.

RYS HISTORYCZNY KLASZTORU ŚW. KAZIMIERZA JAGIELLOŃCZYKA

1. Pierwsza fundacja: Garbary

Kazimierz Wielki, król Polski w 1363 r. nadał Garbarom prawo magdeburskie. Od tego momentu zaznacza się szybki rozwój przedmieścia Krakowa pod względem gospodarczym, kulturowym oraz religijnym.

Garbary to przedmieście królewskiego grodu położone od strony północno-zachodniej, które sięga aż po Krowodrzę, Czarną Wieś, Nową Wieś i od Wisły po dzielnicę zwaną Podbrzezie.

W XV w. Garbary zmieniły swój dotychczasowy charakter. Z podmiejskiej osady ogrodowo-rolniczej stały się dzielnicą rzemieślniczą, dzięki przepływającej przez nią rzekę Rudawę. Wzdłuż jej brzegu osiedlili się garbarze, a od strony krakowskich Błoi garncarze¹.

Rozwój tej dzielnicy zahamowały wydarzenia z 1587 r., gdy niemieccy garbarze próbowali zdradą ułatwić arcyksięciu Maksymilianowi Habsburgowi zdobycie Krakowa, za co spotkały ich krwawe represje oraz spalenie całego przedmieścia².

¹ K. Pieradzka, *Garbary, przedmieście Krakowa (1363-1587)*, „Biblioteka Krakowska”, 71 (1931) s. 10, 14-19, 20.

² K. Lepszy, *Oblężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiliana 1587*, „Biblioteka Krakowska”, 66 (1929) s. 44, 101.

W tym czasie reformaci usilnie starali się o wprowadzenie nowej surowszej reguły franciszkańskiej na ziemi polskie. Dzięki swym zabiegom otrzymali pierwsze placówki w Zakliczynie nad Dunajcem (1622), Wieliczce (1623) i Bieczu (1624). Następnym celem reformatów był Kraków. Chciano, by klasztor w tym mieście był miejscem odpoczynku dla braci podróżujących oraz miejscem, gdzie można by było leczyć braci chorych, ze względu na dużą ilość szpitali i lekarzy wysokiej klasy.

Ale oprócz tych motywów, bardzo ludzkich, które przemawiały za osiedleniem się w Krakowie, należy jeszcze wspomnieć o jednym, którego kroniki klasztorne nie notują. Kraków był siedzibą biskupią jednej z najrozleglejszych diecezji, a w dodatku biskupem krakowskim był w owym czasie Marcin Szyszkowski, który pozwolił na budowę pierwszego reformackiego klasztoru na terenie swej diecezji (Zakliczyn), a zarazem i w Polsce. Zakonnikom musiało zależeć na bliskim sąsiedztwie z biskupem tak wielkiej diecezji, gdyż od tego w dużej mierze zależał ich pomyślny rozwój na ziemi polskiej³.

Trudności jakie musieli pokonać reformaci były ogromne. Nie mieli dobrodziejów, którzy mogliby sfinansować budowę kościoła i klasztoru oraz potrzebnego gruntu na rozbudowę. Od początku 1625 r. trwały intensywne poszukiwania ofiarodawców. W niedługim czasie znaleźli znakomitą dobrodziejkę w osobie Krystyny ze Zborowskich Grochowską, wdowę po Wojciechu, rotmistrzu króla Zygmunta III Wazy, właścicielkę Rytwian i Zborowa. Ona to wyraziła chęć zakupienia synom św. Franciszka domu w mieście lub poza miastem, gdy tylko sobie upatrzą odpowiednie miejsce⁴.

Zakonnicy rozpoczęli gorączkowe poszukiwania domu. Udali się na przedmieście zwane Garbarami. Wstąpili do dworku Michała Sędziwoja, sekretarza królewskiego, słynnego alchemika. Ku wielkiemu zdziwieniu braci mniejszych Sędziwój wyraził zgodę na sprzedaż swej posiadłości, mimo, że sam przed kilku laty nabył ją od Drotszmitowej. Było to miejsce w pobliżu dzisiejszego kościoła i klasztoru kapucynów. Na tym miejscu, tj. u wylotu ul. Kapucyńskiej na Planty znajdowała się do ostatniej wojny statua Matki Bożej. Obecnie umieszczona została u wylotu ul. Jagiellońskiej, w stronę Plant⁵.

Całą posiadłość, składającą się z placu i dwóch domów, drewnianego i murowanego oraz ogrodu, wykupiła Grochowska za 5000 florenów 16 stycznia 1625 r., i jeszcze w tym samym dniu przekazała ją reformatom na ręce Zygmunta Zygmontowicza, desygnowanego do tegoż aktu, syndyka przysze-

³ M. Pasiecznik, *Dzieje kościoła i klasztoru oo. reformatów w Krakowie*, Kraków 1962, s. 5 (mps przechowywany w Archiwum Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie).

⁴ M. J. Pasiecznik, *Kościół i klasztor reformatów w Krakowie*, Kraków 1978, s. 16-17.

⁵ O. Waclaw Nowakowski, *Pamiętka 200-letniej rocznicy przybycia do Krakowa OO. Kapucynów*, Kraków 1895, s. 37-68.

go klasztoru⁶. Zaraz też rozpoczęli budowę kaplicy i pomieszczeń mieszkalnych dla zakonników. Jednakże zakupiona parcela była zbyt mała dla owocnego duszpasterstwa i opieki nad chorymi braćmi. Dlatego postanowiono zakupić przyległą do kaplicy działkę. Transakcję kupną przeprowadzono z jakimś Janem Szwandrem za 3000 florenów. Reformaci równocześnie poprosili króla Zygmunta III Wazę o pozwolenie na budowę kościoła oraz klasztoru pod wezwaniem św. Kazimierza Jagiellończyka, patrona Wielkiego Księstwa Litewskiego, a później całego Królestwa Polskiego. Liczono na poparcie monarchy, gdyż dotychczas Kraków nie posiadał kościoła któremu patronowałby św. Kazimierz oraz, że ten święty pochodził z królewskiej dynastii Jagiellonów. Król znany był wówczas jako wielki obrońca wiary katolickiej i przyjaciel synów św. Franciszka z Asyżu. Wyraził zgodę na budowę aktem fundacyjnym z 13 grudnia 1627 roku⁷.

Niemal natychmiast przystąpiono do prac budowlanych. Mogły one trwać nieprzerwanie, dzięki wielkiej pomocy finansowej bogatej mieszczańskiej krakowskiej Zuzanny Amendówny, która została fundatorką kościoła św. Kazimierza⁸. Prace budowlane ukończono w 1640 r. Wcześniej jednak, gdy budowa była w toku, zakonnicy postarali się o potwierdzenie fundacji przez króla Władysława IV. Nastąpiło to 4 kwietnia 1641 roku⁹.

Budynek klasztorny był niewielki. Na parterze znajdowały się: rozmównica, kuchnia, refektarz, infirmeria, a przy kościele zakrystia. Na piętrze były cele mieszkalne, cele dla braci podróżujących i gości, druga infirmeria oraz biblioteka¹⁰.

2. Biblioteka klasztorna

Jak we wszystkich klasztorach, biblioteką zajmował się jeden z ojców, specjalnie do tego przeznaczony. Początkowo biblioteka była bardzo szczupła, ale z każdym rokiem musiało przybywać w niej szereg nowych tomów, bo bezstronnie trzeba przyznać, że pierwotni reformaci bardzo dbali o księgi, które miały wielką wartość. Dopiero w 1648 r. w znacznym stopniu wzbogacił się księgozbiór klasztorny. W tym to roku 16 lipca zmarł Krzysztof Sapelski (Sapelius), doktor teologii i medycyny, jak również kanonik krakowski, zapisując w testamencie całą swoją bibliotekę wartości około 5-6 tysięcy flore-

⁶ Pasiecznik, *Kościół*, s. 17.

⁷ Akta klasztoru OO. Reformatów w Krakowie: *Akta pierwszego klasztoru na Garbarach* (rkps przechowywany w Archiwum Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie).

⁸ Pasiecznik, *Kościół*, s. 20-21.

⁹ Tamże, s. 24.

¹⁰ Akta klasztoru OO. Reformatów w Krakowie: *Akta pierwszego klasztoru na Garbarach*, (rkps przechowywany w Archiwum Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie).

nów klasztorowi, pod warunkiem, że raz w tygodniu przez dziesięć lat będzie odprawiana za jego duszę msza święta¹¹. Ów zapis przyjęto i wobec wykonawców testamentu zakonnicy franciszkańscy zobowiązali się podane warunki skrupulatnie wykonać. Co więcej, z wdzięczności za otrzymane księgi i szczerą życzliwość, jaką śp. ksiądz Sapelski okazywał klasztorowi, postanowiono ponadto nie tylko raz w tygodniu, lecz codziennie odprawiać jedną mszę świętą w jego intencji. Wszystkie podarowane książki przez ks. Sapelskiego oznaczono na tylnej okładce znamienym napisem: *ratione et experientia*¹².

Sporządzony bezpośrednio po śmierci wymienionego ofiarodawcy katalog klasztornej biblioteki podaje 1571 tomów, a więc jak na owe czasy dość znaczną ilość.

W trzy lata później, tj. w 1652 r., wzbogaciła się ona o dalsze cenne pozycje. Stało się to po śmierci Jakuba Górskiego, byłego rektora Akademii Krakowskiej, który w swoim testamencie przekazał reformatom 113 ksiąg¹³. Do biblioteki klasztornej trafiły również księgi nie związane z teologią i filozofią chrześcijańską. Wielki dobrodziej klasztoru, aptekarz Walenty Pfeil w testamencie przekazał cały swój księgozbiór reformatom krakowskim.

Ogółem do najazdu Szwedów biblioteka klasztoru św. Kazimierza liczyła około 2000 tomów. Niestety rozwój biblioteki został gwałtownie zahamowany. W 1655 r. na Polskę spadło nieszczęście. Na Rzeczpospolitą, osłabioną wewnętrznymi walkami i niedawną wojną na kresach wschodnich, tj. powstaniem Chmielnickiego i wojną z Moskwą w 1654-1655, uderzył król szwedzki Gustaw i w przeciągu zaledwie trzech miesięcy zajął cały kraj. Obrona Krakowa przypadła wojewodzie ruskiemu Stefanowi Czarnieckiemu, który z niewielką rzeszą rycerzy i mieszczan musiał bronić królewskiego grodu¹⁴. Czarniecki rozkazał spalić wszystkie domostwa poza murami miasta, by lepiej przeprowadzić obronę grodu. Płomienie nie ominęły i klasztoru. One to strawiły większość dóbr materialnych klasztoru, w tym i część biblioteki. Uratowane zbiory przewieziono do miasta, gdzie znalazły schronienie.

Cały zamiar Czarnieckiego okazał się fiaskiem, gdyż przed przybyciem Szwedów do Krakowa wdał się z nimi w układy. W ich wyniku Szwedzi zajęli Kraków bez walki. Zaś cenne zbiory klasztoru garbarskiego zostały rozgrabione do końca przez straż polską. To zaś, czego pożar nie pochłoniął, zburzyli do reszty okupanci.

¹¹ Akta klasztoru OO. Reformatorów w Krakowie: *Katalog biblioteczny*, t. 4, s. 30-31.

¹² Pasiecznik, *Dzieje kościoła*, s. 18.

¹³ *Kronika klasztoru krakowskiego reformatów*, t. 1, s. 456, przechowywana w Archiwum Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie.

¹⁴ Pasiecznik, *Dzieje kościoła*, s. 25.

Wobec braku jakiegokolwiek lokum reformaci natychmiast rozpoczęli poszukiwania miejsca w granicach murów miejskich, gdzie mogliby wystawić nowy kościół i klasztor. Po długich staraniach duchowi synowie św. Franciszka z Asyżu otrzymali od magistratu i ordynariusza krakowskiego pozwolenie na osiedlenie się w granicach murów miasta.

Poświęcenie kamienia węgielnego nowego kościoła św. Kazimierza przy ulicy Rogackiej /obecnie Reformacka/ dokonał z polecenia ordynariusza biskup sufragan Mikołaj Oborski, w niedzielę 31 października 1666 r. w obecności Franciszka Szembeka jako nowego fundatora¹⁵.

Stopniowo władze zakonne prowadziły rozmowy z mieszczanami krakowskimi, których przedmiotem było powiększenie parceli zakonnej o przyległe domy. W ten sposób parcela reformatów powiększała się z każdym rokiem. Pozwoliło to na budowę dużego klasztoru (największego w całej prowincji), zabudowań gospodarczych, infirmerii i biblioteki oraz ogrodu i Ogrójca (jedynego po dziś dzień w Krakowie). Budowę kościoła ukończono jesienią 1672 r. Dokonano uroczystej konsekracji świątyni 16 października tegoż roku¹⁶.

O ile prace przy budowie kościoła posuwały się szybko, tak budowa klasztoru przebiegała znacznie wolniej. Dopiero, gdy gwardianem (przełożony domu) został o. Kazimierz Ujejski (18 VIII 1668) prace posunęły się w znacznym stopniu naprzód. W ten sposób w ciągu niespełna trzech lat stanął nowy jednopiętrowy budynek klasztoru. Nie była to budowla okazała, jak inne klasztory krakowskie, wręcz przeciwnie, przebijały z niej franciszkańskie ubóstwo i prostota. Jednakże w swoim rozplanowaniu zaliczał się do jednego z najobszerniejszych reformackich konwentów w ogóle.

Wewnętrzny układ krakowskiego domu zakonnego nie różnił się w zasadzie od pozostałych klasztorów w prowincji. Na parterze znajdowały się: mieszkanie dla brata furtiana, rozmównice, sala rekreacyjna, refektarz, kuchnia, spiżarnia i przy kościele zakrystia. Na piętrze były zaś: mieszkania dla zakonników tzw. cele zakonne, cele dla przyjezdnych, biblioteka, archiwum oraz krużganki z ołtarzem i obrazem miłosiernego Pana Jezusa (chór zakonny zwany również kaplicą wspólnotową). Nadto w klasztorze znajdowała się jeszcze infirmeria, która była odrębnym jednopiętrowym murowanym budynkiem. Parter przeznaczono na klasztorną bibliotekę, a na piętrze urządzono dużą salę dla chorych zakonników¹⁷.

Taki stan rzeczy przetrwał do połowy XIX w. Dopiero w drugiej połowie XIX w., z powodu braku chorych i ogólnej niechęci zakonników do infirmerii, która była nazywana przedsionkiem cmentarza, przebudowano całe pomie-

¹⁵ Tamże, s. 87.

¹⁶ Tamże, s. 90.

¹⁷ *Akta klasztoru krakowskiego reformatów*, s. 91, przechowywane w Archiwum Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie.

szczenie na spichlerz, z którego później, bo w 1909 r., o. Zygmunt Janicki urządził klasztorną bibliotekę, przeznaczając dawną, mieszczącą się w głównym budynku, na mieszkanie dla gwardiana.

Następną przebudową budynków zajął się w 1927 r. o. Beniamin Rzyziński. Z jego inicjatywy dobudowano dwa skrzydła boczne drugiego piętra od ul. Reformackiej i od strony Plant. Całe pierwsze skrzydło zajęła biblioteka klasztorna¹⁸. Cała biblioteka powróciła do klasztoru. Było to wygodne dla użytkowników, umożliwiało to również lepszą troskę o księgozbiór. Jednakże ta zewnętrzna troska nie pokrywała się w pełni z rzeczywistą troską o książki i regularne zaopatrywanie tejże biblioteki.

Ogólnie w pierwszej połowie XX w. książek kupowano mało. Jeśli przybywały to raczej okazjnie, np. na skutek zgonu zakonników, po których zostawały książki; lecz i wówczas pewna ich część wędrowała zazwyczaj do bibliotek osobistych¹⁹. Największych strat doznała biblioteka w okresie drugiej wojny światowej i tuż po jej zakończeniu. Wtedy to zaginęło wiele książek, zwłaszcza tych zakupionych w okresie międzywojennym²⁰.

Nowa, całkowita reorganizacja klasztornego księgozbioru, zapoczątkowana została w 1955 r. w wyniku zaleceń ks. St. Wawryna TJ, wizytatora apostolskiego w 1954 r. Położył on duży nacisk na uporządkowanie bibliotek w klasztorach reformackich. Zalecił również urządzenie czytelnicy dla studentów filozofii i teologii. Z upoważnienia zakonnych przełożonych pracy tej podjął się o. Adam Burowski, nowo mianowany bibliotekarz prowincji. Miał przy tym do pomocy kilku braci i kleryków. Zakupiono i ustawiono nowe regały i rozpoczęto prace nad nowym skatalogowaniem całego księgozbioru XIX i XX-wiecznego, zostawiając dawniejsze według rzeczowego, sporządzonego w 1887 r. przez o. Joachima Maciejczyka. Równocześnie urządzono czytelnicy odpowiednio wyposażoną w leksykony, encyklopedie, słowniki i czasopisma. Prace pomyślnie ukończono w 1957 r., gdy nowym bibliotekarzem był o. Leonard Tatar²¹.

Pierwsze statuty prowincji reformatów, jak i statuty generalne, w temacie biblioteki milczą. Sprawa zaś książek była zawarta w przepisach o studiach i głoszeniu kazań. Zalecały one lektorom oraz kaznodziejom studiowanie poważnych autorów, prowadzenie cotygodniowych dysput teologicznych, trzymanie się przy wykładach nauki franciszkańskiego teologa Jana Dunsza Szkota, co było niemożliwe bez odpowiednio zasobnej biblioteki.

Wiele przepisów wykonawczych było analogicznych odnośnie do archiwum, stąd zostaną one przedstawione w tej części rozprawy.

¹⁸ Pasiecznik, *Dzieje kościoła*, s. 132.

¹⁹ Tamże, s. 170.

²⁰ Pasiecznik, *Kościół*, s. 170.

²¹ Pasiecznik, *Dzieje kościoła*, s. 170.

U małopolskich reformatów przyjął się zwyczaj, że biblioteka jak również archiwum należała z urzędu do wikarego, chyba że w szczególnych wypadkach innemu zakonnikowi specjalnie je zlecano²².

Bibliotekę wzbogacały zasadniczo dwa źródła: zakupy z jałmużn na ten cel przeznaczonych oraz z zapisów i darów, w rodzaju tych, o jakich wyżej była mowa (testamenty). Najlepiej była zaopatrywana biblioteka krakowska, zwłaszcza w XVII i XVIII w., tj. do chwili rozbiorów. Z tego okresu mamy szereg dzieł, dziś już nawet rzadko spotykanych. Biblioteka posiada również kilkanaście XV-wiecznych inkunabułów oraz wiele dzieł z XVI w., wśród których znajduje się Biblia Leopoldy z 1561 roku²³.

System katalogowania prowadzono według działów: Pismo św., dzieła Ojców Kościoła, kazania łacińskie i polskie, książki z zakresu teologii dogmatycznej, moralnej, ascetycznej, filozoficzne, prawnicze, historyczne. Układano poszczególne tomy w każdym dziale, stosownie do ich formatu, poczynając od foliałów a kończąc na szesnastkach. Wraz z napływem książek zwiększała się liczba działów.

Natomiast w 1727 r. wprowadzono nowy system działowy z uwzględnieniem formatu dzieła, a jednocześnie i alfabetycznego porządku autorów, co z małymi udoskonaleniami przetrwało po dzień dzisiejszy. Tak skatalogowano dzieła z XVI-XVIII w.

Książki były dobrze oprawiane, we własnej introligatorni, przeważnie w skórę²⁴. Kolejnym przejawem troski o bibliotekę był jej nowy katalog z 1887 r. Tym razem sporządził go sam ówczesny prowincjał o. Joachim Maciejczyk. Ilość książek znajdujących się w zbiorze bibliotecznym wynosiła około 1700 pozycji²⁵.

Pełną reorganizację księgozbioru z równoczesnym nabyciem wielu wydawniczych pozycji i urządzeniem odpowiedniej nowej czytelnicy, przeprowadzono w drugiej połowie lat pięćdziesiątych XX w.

System biblioteczny klasztoru był pokrewny pracom archiwizacyjnym w archiwum klasztorowym. Stąd warto przytoczyć kilka szczególnych przepisów prawnych, bądź tradycyjnych postaw, które usprawniały pracę archiwum reformackiego.

W statutach generalnych z 1642 r. znajdujemy tylko krótki jednobrzmiący nakaz: „we wszystkich klasztorach należy zakładać biblioteki i przechowywać w nich książki, nabywane zarówno z prowizji majątku klasztorowego, jak i ze środków osób wstępujących do zakonu. Książki mają być skatalogowane

²² Tamże, s. 167.

²³ Tamże, s. 167-168.

²⁴ Pasiecznik, *Kościół*, s. 159-160.

²⁵ Akta klasztoru krakowskiego reformatów: *Inwentarz. klasztoru OO. Reformatów*.

i przechowywane w zamknięciu”²⁶. Każdy zaś kto chciałby alienować sobie księgę, popadał na mocy prawa w ekskomunikę.

Wraz z rozwojem bibliotek mnożyły się przepisy. I tak kongregacja prowincjalna w Krakowie, w 1733 r. nakazuje konserwować książki, dbać o wygląd zewnętrzny, o czystość budynku i samych książek. Za zaniedbanie obowiązków bibliotekarza należało zamknąć na dziesięć dni w bibliotece²⁷.

Statuty prowincji wielkopolskiej poświęcają bibliotece i archiwum oddzielny artykuł. Do tego, co już napisano, dodano, że bibliotekarza mianuje prowincjał. Następnie, iż każdy zakonnik wypożyczający książki musi wypełnić rewers. Każdego roku należy dokupić minimum po jednej pozycji z danej dziedziny. Na kartach tytułowych ksiąg czy akt, przełożony miał obowiązek wypisać datę wpłynięcia lub innej pertynencji i złożyć własnoręczny podpis. Introligator zakonny musiał czuwać nad konserwacją ksiąg. Luźno drukowane kazania i modlitwy należało oprawiać razem w większe fascykuly, by nie mnożyć książek na świecki sposób. W wyjątkowych wypadkach można było wypożyczyć książki poza klasztor²⁸.

Bibliotekę zamykano na dwa klucze. Jeden miał bibliotekarz, drugi gwardian domu. Księgi zakazane, wpisane na indeks kościelny przechowywane były w specjalnym sejfie (szkatule), również zamykanym na dwa zamki. Na czytanie tych ksiąg zezwolić mógł tylko prowincjał²⁹.

Statuty prowincji pruskiej reformatów dodają nowe przepisy odnośnie do bibliotek. Otóż katalog należy sporządzić systematycznie – według działów, który musiał być oznaczony osobną literą alfabetu. Katalog dzielił się na ogólny i szczegółowy. Ogólny zawierał cały księgozbiór. Szczegółowy zawierał wykaz ksiąg do szczególnego użytku zakonników, czyli do chóru, refektarza, czytania duchowego, infirmerii, furty, zakrystii czy karceru. Bardziej szczegółowych przepisów nie było. Bibliotekarze w swej pracy kierowali się więc swoim doświadczeniem i umiłowaniem wiedzy zawartej w księgozbiorze.

Wielką zmianą w pracy biblioteki i archiwum w klasztorze św. Kazimierza w Krakowie był fakt podjęcia decyzji budowy nowego obiektu. Miał to być budynek biblioteki i archiwum jako jednostki samodzielnej i specjalistycznej. Prace rozpoczęto z inicjatywy prowincjała o. Anzelma Szeinke w 1982 r. Prace budowlane ukończono w 1985 r. Obecnie mieści się w tym trzypiętrowym gmachu biblioteka główna oraz archiwum prowincji. Nowy budynek pozwolił na pracę biblioteczną i archiwizacyjną, w warunkach specjalnie do tego celu stworzonych.

²⁶ A. Sroka, *Prawo i życie polskich reformatów*, Kraków 1975, s. 146.

²⁷ Tamże, s. 146.

²⁸ Tamże, s. 147.

²⁹ Tamże.

Aktualnie w bibliotece mieści się księgozbiór od XV do XIX w. oraz archiwum prowincji Matki Bożej Anielskiej. Księgozbiór dwudziestowieczny znalazł miejsce w bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego Zakonu Braci Mniejszych w Krakowie Bronowicach Wielkich.

ARCHIWUM PRZY KRAKOWSKIM KLASZTORZE REFORMATÓW

I. Wyodrębnienie archiwum jako osobnej instytucji

Poza biblioteką na szczególną uwagę zasługuje archiwum: archiwum konwentu krakowskiego i archiwum prowincji franciszkanów-reformatów. Nie wielkie lecz niezwykle cenne archiwum znajdowało się już w klasztorze na Garbarach. Niestety podzieliło losy prawie całkowicie, jak ta placówka, tzn. spłonęło w czasie „potopu szwedzkiego” wraz z klasztorem, gdy Szwedzi zaczęli okupację Polski.

W pewnym stopniu nadrobił tę stratę o. Ambroży Stalicki, pisząc już w nowym klasztorze przy ul. Rogackiej, bliskie jemu samemu dzieje małopolskiej, a częściowo także wielkopolskiej prowincji reformatów. Jak sam zaznaczył w tytule swego niezwykle cennego dzieła, posługiwał się przy pisaniu wiadomościami zaczerpniętymi z archiwów innych klasztorów oraz z autopsji. Było to możliwe, gdyż dokument dotyczący danego klasztoru często był kopiowany do kopiariuszy w innych archiwach klasztornych (zwłaszcza tych najbliższych terytorialnie). Oryginał zaś pozostawał u adresata. Jak wykazała historia, było to bardzo mądre posunięcie. Pomogło ono w odtworzeniu historii klasztorów czy fundacji, nawet wtedy, gdy dany klasztor uległ zagładzie.

O. Ambrożego Stalickiego należy również uznać za założyciela krakowskiego archiwum³⁰. Od tamtych czasów (XVII w.) archiwum tego klasztoru wzbogacało się z każdym rokiem o coraz to nowe pozycje archiwalne.

Rozgraniczenie archiwum klasztorowego, bardzo szczupłego, od archiwum prowincji, nastąpiło dopiero w 1960 r. za gwardiaństwa o. Roberta Madejskiego. Do tego czasu oba archiwa mieściły się w jednym lokalu³¹.

Kolejną zmianą lokalizacji archiwum była budowa nowego gmachu biblioteki i archiwum w latach osiemdziesiątych naszego stulecia. Logiczną konsekwencją był fakt, iż w nowym, dużym lokalu, mogły znaleźć miejsce oba archiwa. Równocześnie podczas porządkowania zasobu archiwalnego, archiwum klasztorne weszło w skład archiwum prowincji jako oddzielny zespół.

³⁰ Pasiecznik, *Kościół*, s. 161.

³¹ Pasiecznik, *Dzieje kościoła*, s. 171.

Szczegółowe dzieje obu archiwów są analogiczne do historii biblioteki, która została szeroko opisana wcześniej; stąd nie wydaje się koniecznym powtarzanie faktów.

2. Prawo wewnętrzne archiwum

Uchwała kapituły prowincjalnej z 1 lipca 1674 r. w Krakowie polecała, by dobrym atramentem wpisywać do kronik klasztornych przebieg fundacji, ofiarowane jałmużny, wykazy przełożonych, współbraci zmarłych w opinii świętości, męczenników za wiarę, nawrócenia na katolicyzm itp. fakty.

Oprócz tego opisane wydarzenia należało przysyłać do archiwum prowincji dla odnotowania ich w odpowiednich annałach. Ponieważ zdarzało się, że do archiwum w Krakowie dostarczano czasem dokumenty oryginalne, przeto na kapitule w tymże konwencie krakowskim 30 lipca 1737 r. przypomniano, by nie przysyłać oryginałów lecz wyłącznie uwierzytelnione kopie z podpisem prowincjała³².

W oparciu o te uchwały i o wieloletnią praktykę wniesiono do statutów prowincji z 1748 r. szczegółowo opracowane przepisy o sekretarzu prowincji i archiwach³³.

Wyraźnie też zaznaczono, że archiwum prowincji w głównym konwencie krakowskim ma być pilnie strzeżone i mają być do niego dwa klucze, z których jeden będzie w posiadaniu prowincjała, zaś drugi będzie w ręku przełożonego domu, czyli gwardiana³⁴. W oparciu o te rygorystyczne zarządzenia archiwum działało przez długie dziesiątki lat, a formalnie aż po XX w.

W innych rozporządzeniach odnośnie do pracy archiwistów czytamy, że wszystkie sprawy prowincji, dokładnie oraz fachowo zanotowane, należy przechowywać co najmniej w dwu lub więcej archiwach prowincjalnych, specjalnie na ten cel urządzonych. Archiwa należało strzec i zabezpieczać przed niebezpieczeństwem pożaru i kradzieży³⁵.

W archiwum reformatów należało przechowywać następujące dokumenty (przeważnie rękopiśmienne): kronikę prowincji, dyplomy wydane na korzyść prowincji, zapisy fundacyjne, oryginały i odpisy dokumentów udzielających prowincji i poszczególnym klasztorom przywilejów, akta kapituł i kongregacji prowincjalnych, dekrety wizytatorów generalnych i prowincjałów, akta posiedzeń kapitułnych i kongregacji.

³² Pasiecznik, *Kościół*, s. 161.

³³ *Annales Provinciae*, t. 5, s. 110-112, 150-152. Przechowywane w Archiwum Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie.

³⁴ Tamże, s. 150-151.

³⁵ Sroka, dz. cyt., s. 148.

Do zbioru archiwalnego zaliczano również sprawy urzędowe – świeckie – odnośnie prowincji i klasztorów, inwentarze rzeczy klasztornych: katalogi i skorowidze bibliotek, spisy paramentów i naczyń liturgicznych całej prowincji zakonnej; bulle papieskie, dokumenty królewskie, książęce, biskupie, listy i reskrypty: biskupów, kardynałów, legatów papieskich, królów, władz generalnych zakonu, senatorów Królestwa Polskiego oraz innych osób wpływowych, katalog osób nawróconych na katolicyzm przez zakonników prowincji, spis rzeczy i wypadków cudownych mających miejsce w klasztorach, rękopisy sławnych uczonych, życiorysy wybitnych ojców i braci (zmarłych w opinii świętości, naukowców, kaznodziejów), życiorysy prowincjałów, ich zasługi dla prowincji, rejestry misji ludowych, nawróceń, dysput naukowych zorganizowanych w celu obrony wiary świętej Kościoła rzymskokatolickiego, specjalne nabożeństwa, odpusty, które przyczyniły się do powiększenia pobożności w narodzie oraz wiele innych dzieł mających na celu zbawienie dusz³⁶.

Wszystkie fakty należało spisywać pod groźbą kupy zakonnej (surowej kary) w sposób bardzo prosty bez żadnych upiększeń, dodatków, bez przesady, z poczuciem zakonnej skromności. Spisywano tylko samą prawdę bez legend, omówień, tradycji czy fantastycznych opowieści, czystym i prostym stylem, bez pasji lecz w sposób zdecydowany i jednoznaczny, bez niedomówień. Nie wolno było pomijać faktów negatywnych i nieprzychylnych reformatom³⁷.

Najnowsze ustawodawstwo również nie pomija problemu bibliotek i archiwów w zakonie. Oto niektóre przepisy wyjęte ze Statutów Generalnych Zakonu Braci Mniejszych z 1987 r.:

„w każdym domu i prowincji należy wyznaczyć braci prowadzących kronikę i sprawujących opiekę nad archiwum (art. 23,1).

Biblioteki i archiwa, zwłaszcza te znaczniejsze i ważniejsze, należy troskliwie utrzymywać, zabezpieczać i wyposażać według potrzeb naszych czasów (art. 23,2).

Zadaniem sekretarza, oprócz tego, co zostaje mu zlecone, jest prowadzić wykazy spraw załatwianych przez definitorium lub samego ministra prowincjalnego, rejestrować dokumenty i akta dotyczące całej prowincji czy też poszczególnych domów lub braci, a następnie przekazywać je do archiwum (art. 170).

Brata, który ukryłby dokumenty przechowywane w archiwum, albo je wykradł czy zniszczył, należy ukarać stosownie do wielkości winy (art. 210,3).

³⁶ Tamże.

³⁷ *Statuty Prowincji Wielkopolskiej Reformatów 1757*, art. 24, par. 6 nn. Przechowywane w Archiwum Prowincji Franciszkanów-Reformatów w Krakowie.

Akta każdego kongresu definitorialnego powinny być wiernie i systematycznie spisywane przez sekretarza, a po podpisaniu przez wszystkich członków definitorium, należy je przechowywać w archiwum prowincji (art. 159)³⁸.

OBCENA STRUKTURA ARCHIWUM PROWINCJI MATKI BOŻEJ ANIELSKIEJ

1. Struktura zewnętrzna archiwum

Jak już wspomniano obecny budynek mieszczący w sobie archiwum prowincji został wzniesiony w latach 1982-1985 na miejscu dawnej infirmerii. Jest on zlokalizowany w obrębie murów klasztornych, obok kościoła w kierunku Plant. Jest to obiekt murowany na planie kwadratu. Posiada cztery kondygnacje wliczając piwnice. W piwnicach budynku mieszczą się magazyny biblioteczne. Na parterze zlokalizowano kilka działów samodzielnych biblioteki, mianowicie dział czasopism kościelnych, franciscalia (wszystkie wydawnictwa dotyczące życia franciszkańskiego, również obcojęzyczne) oraz dział Ziemi Świętej (publikacje popularnonaukowe, biblijne, topograficzne, historyczne o miejscach związanych z historią biblijną). Na pierwszym piętrze mieści się czytelnia dla użytkowników z podręcznym księgozbiorem (zwłaszcza katalogi, encyklopedie, bibliografie, albumy, skorowidze i słowniki), pracownia dla personelu, pracownia komputerowa oraz archiwum wraz ze specjalnym pomieszczeniem, pomyślanym jako biuro dyrektora. Na drugim piętrze znajdują się dwie sale, w których zostały złożone starodruki od XVI do XIX w., w ilości ok. 4500 woluminów.

Budynek jako całość posiada swoją wentylację oraz centralne ogrzewanie, które pozwalają na samodzielne funkcjonowanie instytucji.

Archiwum, stanowiące integralną częścią budynku biblioteki, jest pomieszczeniem składającym się, jak już wspomniano, z dwóch oddzielnych sal. W pierwszej znajduje się główny zasób archiwalny, złożony na półkach o metalowej konstrukcji. W drugiej, mniejszej sali (gabinet), znajduje się miejsce pracy dyrektora. Jednakże w pokoju tym mieści się również zespół mikrofilmów oraz luźnych kolekcji, o których w dalszej części opracowania.

Wstęp do tej części budynku mają jedynie pracownicy archiwum i minister prowincjalny, jako przełożony całej prowincji.

Archiwum w swoim założeniu ma na celu zbieranie i kompletowanie wszelkich akt dotyczących dawnych prowincji reformackich i obecnej prowincji

³⁸ *Statuty Generalne Zakonu Braci Mniejszych 1987*, Katowice-Kraków-Wrocław 1990, art. 23,2; 159; 170; 210,3.

Matki Bożej Anielskiej. Gromadzono dokumenty oryginalne bądź odpisy akt przedstawiające szeroki wachlarz działalności i życia zakonu w Polsce, i poza jej granicami.

Drugim zasadniczym celem archiwum jest ocalenie przed zniszczeniem akt poszczególnych klasztorów, które w wyniku biegu historii dziś już nie istnieją, bądź zmieniły swą pertynencję. Archiwum sprowadza regularnie dokumenty archiwalne z poszczególnych klasztorów, tworząc odrębne zespoły.

W ten sposób układ wewnętrzny archiwum jest prosty i przejrzysty. Akta zebrano w zespoły według dawniej i dziś istniejących prowincji, tworząc dla każdej z nich odrębny zespół. Zespoły te gromadzą akta ogólne, zwłaszcza dokumenty wychodzące z kurii prowincjalnych i dzieje poszczególnych prowincji.

Odrębnymi zespołami są akta pojedynczych klasztorów mieszczących się na ziemiach polskich lub poza jej granicami.

Ogólnie strukturę archiwum można uszeregować w następujące zespoły:

Reformaci polscy – ogólnie;

Archiwum Prowincji Małopolskiej;

c) Archiwum Prowincji Wielkopolskiej;

d) Archiwum Prowincji Ruskiej, Galicyjskiej;

e) Archiwum Prowincji Pruskiej;

f) Archiwum Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny: Borussica;

g) Archiwum Kustodii Śląskiej Krzyża Św. i św. Anny;

h) Archiwa innych jednostek;

i) Archiwum Prowincji zjednoczonej Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny oraz obecnej Matki Bożej Anielskiej od 1911 r.;

j) Akta klasztorów polskich w porządku alfabetycznym:

B – Biała Podlaska, **Biecz**³⁹, Boćki, Brodnica, **Brzeziny Łódzkie**, Bukaczowce;

C – **Chełm**, Chocz;

D – Dederkały, **Dursztyn**, Dierzgoń (Christburg);

G – Gdańsk, Gliwice, Góra św. Anny, Grudziądz;

J – **Jarosław**;

K – Kalisz, **Kazimierz**, **Kęty**, **Konin**, **Kraków Azory**, **Kraków Bronowice Wielkie**, **Kraków Reformacka**, Kryłów, Krzemieniec;

L – Lublin, Lutomiersk, Lwów;

Ł – Łabiszyn, Łąki Bratiańskie;

M – Miedniewice, Miejska Górka (Goruszki);

O – Osieczna;

³⁹ Klasztory zaznaczone tłustym drukiem wchodzi obecnie w skład Prowincji Matki Bożej Anielskiej.

- P – **Pakość, Pilica, Pińczów**, Płock, Poznań, **Przemysł**, Pułtusk;
 R – Rawa Ruska, Rawicz, Rzeszów;
 S – Sandomierz, Sądowa Wisznia, Siennica, Smolany, Smolec, Stopnica, Szamotuły, Szczawin;
 T – Toruń;
 W – **Warszawa Stare Miasto, Warszawa Mokotów**; Wejherowo, Węgrów, **Wieliczka**, Wieluń, **Włocławek**, Woźniki;
 Z – **Zakliczyn**, Zamość, Zaręby, Złoczów;
 Ż – Żorniszczce, Żuromin;

Klasztory zagraniczne:

- Landshut** (Niemcy);
 Pulaski (Stany Zjednoczone Ameryki Północnej);
Perth (Australia).

k) Pisma zakonników.

Poza zespołami rękopiśmiennymi w archiwum znajdują się księgi, które również ułożono w poszczególne zespoły, które można uporządkować według schematu:

I – Zagadnienia ogólne:

- 1) Reguła, Konstytucje Generalne, Statuty Generalne, akta kapituł generalnych;
- 2) schematyzmy ogólnozakonne;
 - schematyzmy (katalogi) niepolskich prowincji franciszkańskich [według krajów];
- 3) kalendarze liturgiczne, modlitewniki polskie i ogólnozakonne;
- 4) historia i prawo polskie i ogólnozakonne;

II – Prowincja Matki Bożej Anielskiej i dawne prowincje reformackie w Polsce:

- 1) statuty prowincjalne, regulaminy;
- 2) schematyzmy polskie;
- 3) klasztory reformatów polskich (alfabetycznie) i placówki zagraniczne;
- 4) osoby (o polskich reformatach);
- 5) pisarze (autorzy, piszący reformaci i obecni bracia Prowincji Matki Bożej Anielskiej);
- 6) kapelanie reformatów (Zakliczyn, Dom Opieki św. Antoniego w Krakowie).

Osobnym zagadnieniem jest **zbiór mikrofilmów**, który tworzą następujące zespoły:

- 1) Akta klasztorów reformackich;
 Akta polskie Kurii Generalnej w Rzymie;

- 3) Akta rzymskie Kurii Generalnej w Rzymie;
- 4) Dzieła autorów reformackich z XVI i XVII wieku;
- 5) Akta archiwów państwowych dotyczących reformatów w Polsce.

Do zasobu archiwalnego archiwum należy również kolekcja medali, monet, map, kaset magnetofonowych, pocztówek, fotografii, prac naukowych zakonników (magisteria, licencjaty i doktoraty). Pokazną częścią archiwum jest zbiór rękopisów bibliotecznych z okresu od XVI do XIX w.

Ogólnie archiwum prowincji posiada około 200 mb. akt, dokumentów i książek. Po szerokim przedstawieniu struktury archiwum i jego funkcjonowania, należy zająć się szczegółową charakterystyką całości zasobu archiwalnego. W skład archiwum wchodzi zespół akt poszczególnych prowincji zakonnych, wymienionych w poprzednim punkcie oraz depozyty trzydziestu czterech klasztorów.

Najstarszym istniejącym, a zarazem najbogatszym, jest zespół **prowincji małopolskiej pod wezwaniem Matki Bożej Anielskiej**, istniejącej w latach 1621-1864. Zespół ten obejmuje między innymi:

- 1) *Acta originalia* od początku XVII w. do 1842 r. Są to protokoły kapituł kongregacji i korespondencja. Ogółem 51 woluminów.
- 2) *Acta transsumpta* z lat 1656-1836. Są to streszczenia, odpisy oryginalnych akt poszczególnych prowincjałów. Ogółem 49 woluminów. Piętnaście z nich posiada karty tytułowe z iluminacjami, niekiedy kolorowymi:
 - z drugiej połowy XVIII w. posiadają motyw rokokowy;
 - z 1780 r. z napisem, który został wkomponowany w monogram BD;
 - z 1783 r. z licznymi symbolami objaśnianych napisami;
 - z lat 1792-1795 z wizerunkiem św. Krzysztofa;
 - z lat 1798-1801 z wizerunkiem św. Eustachego;
 - z lat 1801-1804 z orłem zrywającym kajdany;
 - z lat 1804-1806 ze Świętą Rodziną podczas pracy przy drewnianej szopie, malowane przez Michała Stachowicza;
 - z lat 1806-1809 z widokiem ogrodu klasztornego;
 - z lat 1809-1812 z wyobrażeniem strzyżonego ogrodu z lilią i różą, kompozycji M. Stachowicza;
 - z lat 1812-1815 z rysunkiem okrętu autorstwa M. Stachowicza;
 - z lat 1815-1818 z wnętrzem biblioteki, w której zasiadają boginie Atena i Prudentia, również autorstwa M. Stachowicza;
 - z lat 1824-1827 z napisem na księdze w wieńcu roślinno-kwiatowym;
 - z lat 1827-1830 z postaciami Chrystusa i św. Franciszka;
 - z lat 1830-1833 z napisem wkomponowanym w wieniec z liści dębu;
 - z lat 1833-1838 ze św. Antonim klęczącym przed krzyżem, również spod ręki M. Stachowicza.

- 3) *Annales Provinciae Sanctae Mariae Angelorum in Minori Polonia* od około 1595 r. do 1799 r. Obejmują one dekrety Stolicy Apostolskiej oraz władz zakonnych, akta kapituł prowincjalnych, noty dotyczące ważniejszych wydarzeń na terenie prowincji, jak i informacje o życiu i działalności niektórych zakonników i dobroczyńców. Ogółem 12 woluminów.
- 4) *Monumenta Provinciae*. Są to opracowania poświęcone przede wszystkim początkom zakonu franciszkańskiego prowincji reformackiej. Spisane przez o. Ambrożego Stalickiego, obejmujące lata 1600-1658 oraz lata 1595-1739, opisane przez o. Floriana Jaroszewicza. Znajdują się w tym zespole również depozyty po zmarłych zakonnikach. Wśród nich niezwykle cenne i oryginalne są kazania arabskie o. Prospera Burzyńskiego (1830), misjonarza Dalekiego Wschodu i pierwszego biskupa sandomierskiego. Ponadto listy o. Mansweta Aulicha (1861) i innych misjonarzy zagranicznych.

Innym ciekawym zespołem akt dawnych jest zespół **prowincji ruskiej**, której początki sięgają 1746 r.; w 1785 r. została przemianowana na galicyjską pod wezwaniem Matki Bożej Bolesnej, zmieniając jednocześnie proveniencję dokumentów. Zespół ten zawiera między innymi:

- Acta Originalia* z lat 1785-1899. Ogółem 18 woluminów;
- Acta transsumpta* w ilości czterech woluminów.

Następny zespół, o którym nie wolno zapomnieć, to zespół **prowincji wielkopolskiej pod wezwaniem św. Antoniego z Padwy**. Okres jej żywotności mieści się w granicach lat 1621-1864. Zespół ten zawiera:

- 1) *Acta Provincialis* z lat 1795-1863. Ogółem 20 woluminów;
- 2) *Erectiones*, czyli odpisy dokumentów poszczególnych klasztorów. Całość obejmuje dwa woluminy;
- 3) *Hypomnema annalium actorum* z lat 1621-1658. Spisana przez o. Atanazego Krotoszę z rysunkami wykonanymi przez o. Rafała Tarnkoviusa;
- 4) *Inventarium* archiwum prowincji, sporządzone w 1805 r. przez o. Onufrego Mysłkowskiego. Zawiera w sobie regesty nie istniejących już dziś dokumentów.

Kolejny zespół, który znajduje się w krakowskim archiwum to zespół **prowincji pruskiej pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny**. Jej początki sięgają 1750 r.; koniec żywotności tej prowincji datuje się na 1864 r. Zespół ten zawiera:

- 1) *Akta prowincjałów* z lat 1807-1861. Ogółem 11 woluminów;
- 2) *Erectiones*, w liczbie dwóch woluminów.

Ponadto, oprócz wymienionych zespołów, w archiwum przechowywane są w liczbie około 20, dokumenty pergaminowe, względnie papierowe królów Zygmunta III i Władysława IV. Odnoszą się one do fundacji krakowskiego kościoła i klasztoru oraz dokumenty Jana Kazimierza, dotyczące fundacji na Górze św. Anny, jak również papieża Benedykta XIV z 1752 r.

Archiwum posiada w swym zasobie zespoły współcześnie skopiowane. Do nich należy zespół **Prowincji Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, tzw. Borussica**, której początek datuje się na 1855 r. i trwa mimo wielu burz dziejowych w nowym układzie geograficznym po dzień dzisiejszy. Zespół ten jest dość obszerny i zawiera między innymi:

- 1) Wykaz akt dotyczących prowincji;
- 2) Akta kapituł, definitoriów i posiedzeń;
- 3) *Liber patentalium* ab anno 1855-1875;
- 4) Korespondencje;
- 5) Akta rzymskie;
- 6) *Personalialia* 1856-1873;
- 7) Statuty i rozporządzenia;
- 8) Akta dotyczące poszczególnych konwentów prowincji;
- 9) *Skorowidze chronologiczne* – opracowanie współczesne;
- 10) *Tabulae in Borussia* 1861, 1867, 1868, 1870, 1871. Ogółem zespół ten mieści w sobie 60 woluminów.

Zespołem szczątkowym jest zespół **Kustodii Krzyża Świętego** działającej na Śląsku. Archiwum posiada jedynie cztery woluminy *Liber archivii custodiae*.

Drugi zespół szczątkowy odnosi się do **Kustodii św. Anny (Śląsk)**. Zawiera tylko:

- 1) *Acta A.R.P. Constantini Lisowski a tempore quo conventus Chelmiensis avulsus tribus in partibus Imperr Russici existensibus extitit* 1783-1800;
- 2) *Transsumptum ex actis originalibus custodiae Russiae Poloniae* 1792;

Kolejnym zespołem godnym uwagi jest zespół akt **prowincji galicyjskiej**, a następnie **polskiej Prowincji Matki Bożej Anielskiej**. Zawiera w sobie:

- 1) *Akta prowincjałów* z lat 1911-1966;
- 2) *Monumenta Fratrum Minorum Provinciae B.V.M. Angelorum in Galicia ab anno 1911 usque ad an. 1918, in Polonia autem ab a. 1918 usque 1960*. Jest to księga protokołów kapituł prowincjalnych i posiedzeń definitoriów;
- 3) Akta poszczególnych klasztorów (wymienionych w poprzednim punkcie), również kroniki;
- 4) *Personalialia* zakonników;

- 5) *Schematyzmy*;
- 6) *Korespondencje zakonne*.

Opisywany zespół jest historyczną kontynuacją zespołu prowincji małopolskiej reformatów w Polsce.

Najmniejszym zespołem akt jest **zespół fragmentaryczny komisariatu prowincjalnego Pulaski pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej (stan Wisconsin)**. Zespół ten zawiera obecnie:

- Akta prowincjalne do roku 1892;*
- Akta prowincjalne z roku 1893.*

Kolejną charakterystyczną częścią archiwum głównego w Krakowie jest zbiór **mikrofilmów**. Z części klisz dokonano fotokopii, które zostały przedstawione w ramach niżej wymienionych zespołów. Pozostałe zostały rozmieszczone w specjalnych kartonach, w ilości trzydziestu jeden. Do ciekawszych mikrofilmów zaliczamy według ułożenia w kartonach:

- 1) Acta Archivum Secretum Vaticanum, Archivum Nunciaturae Varsoviae;
- 2) Akta Archiwum Kongregacji Propaganda Fidae;
- 3-5) Akta generalne Zakonu Braci Mniejszych w Rzymie;
- 6-13) Akta różnych klasztorów, często dokumenty z archiwów państwowych;
- 14, 18, 24) Akta z archiwum prowincji w Katowicach Panewnikach;
- 15-17) Akta klasztorów oraz Kustodii Św. Krzyża;
- 19) Akta Prowincji galicyjskiej 1899-1912, akta rzymskie Prowincji MB Bolesnej w Galicji;
- 20-21) Acta transsumpta;
- 22-23) Annales Provinciae;
- 25) Akta sióstr bernardynek w Zakliczynie;
- 26) Akta z Imbramowic od sióstr norbertanek;
- 27) Akta pilickie;
- 28) Akta prowincjałów, Annales, akta sługi Bożego br. Alojzego Kosi-
by;
- 29-30) Kronika krakowska;
- 31) mikrofilmy nie odczytane – różne.

Następną kolekcją jest **zestaw szeregu prac naukowych zakonników Prowincji MB Anielskiej**. Poczynając od magisteriów przez prace licencjackie do doktoratów, znajdujemy tam rozprawy z różnych dziedzin teologii, np.: historii Kościoła, teologii moralnej, dogmatycznej, fundamentalnej, prawa kanonicznego, historii sztuki sakralnej, misjologii, apologetyki, bibliistyki, homilety-

ki. Szczegółowy skorowidz znajduje się w archiwum. Kolekcja ta zawiera około 100 prac.

Kolejny zbiór archiwalny to **kolekcja kaset magnetofonowych**, które stanowią spuściznę po zmarłych zakonnikach. Znakomitą większość stanowią nagrania kazań kościelnych, rekolekcji, misji ludowych wygłoszonych przez kapłanów Prowincji bądź nagranych z radia czy telewizji. Drugą część stanowią kasety profesjonalne z nagraniami pieśni religijnych, muzyki współczesnej, ludowej oraz programy religijne, hagiograficzne oraz misteria. Ogółem kolekcja ta zawiera 210 kaset. Szczegółowy opis w archiwum.

Ze spuścizny po zakonnikach utworzono **kolekcję monet i medali** różnego typu. Nie jest ona znacząca, ale świadczy o różnorodnych zainteresowaniach synów św. Franciszka. Została ona szczegółowo opisana i oznaczona.

Niezwykle cennym zespołem jest **kolekcja fotografii**, który zawiera zapis fotograficzny budowy, remontów i restauracji, jak również stanu obecnego klasztorów i kościołów Prowincji. Ponadto znajdują się tam zdjęcia braci nieżyjących. Zespół ten jest niezwykle pomocny w pracach biograficznych, nekrologach czy w pracach konserwacyjnych, w domach zakonnych. Zespół ten jest przechowywany w specjalnej szafie, w porządku rzeczowym według miejscowości oraz według nazwisk.

Ostatnim zespołem mieszczącym się w zasobie archiwum jest **zespół rękopisów bibliotecznych**. Powstawał on i nadal się wzbogaca wraz ze śmiercią współbraci zakonnych. W skład tego zespołu wchodzi kazania, rozmyślenia, dysputy naukowe, skrypty lektorskie, prywatne modlitewniki czy też korespondencja zakonników. Trwa opracowywanie zespołu.

Na szczególną uwagę zasługuje cały szereg skryptów lektorskich, w których zawarte są wykłady teologii oparte na szkole franciszkańskiej, która propagowała poglądy filozoficzno-teologiczne błogosławionego Jana Dunska Szkota. Największa ilość skryptów pochodzi z XVIII i XIX w.

Ważną częścią tego zespołu jest podzespół woluminów związanych z życiem franciszkańskim. Znajdują się tam prace odnośnie do historii zakonu, poszczególnych prowincji czy biografie wybitnych zakonników reformackich. Stanowią one cenną pomoc w pracach historyków, nie tylko kościelnych. Obecnie trwają prace zmierzające do uporządkowania i skatalogowania tego zespołu.

2. Metody opracowania zasobu archiwalnego

Przedstawiając szczegółową charakterystykę zasobu archiwalnego archiwum Franciszkanów-Reformatów w Krakowie według układu ułożenia akt dochodzimy do logicznej konsekwencji przedstawienia metod, które zastosowano, i które zostaną wykorzystane w opracowaniu całości akt przechowywanych w archiwum zakonnym.

Długo zastanawiano się nad najbardziej kompromisową metodą uporządkowania dokumentów. Otóż, trzeba brać pod uwagę specyfikę dokumentacji i jej znaczenie dla potomnych. Drugim elementem niezmiernie istotnym jest obciążenie historyczne i liczne podziały, kasaty prowincji na przestrzeni wieków. Trudno mówić w każdym przypadku o jednorodnym twórcy akt, ponieważ dana jednostka administracji zakonnej bardzo często zmieniała pertynencję.

Postanowiono więc, że akta zostaną ułożone chronologicznie według dat określających istnienie prowincji. Pozwoliło to na zabezpieczenie archiwaliów przed zagubieniem, bądź wątpliwym ułożeniem wedle zasady przynależności terytorialnej. I tak dokumenty główne, jak akta prowincjalne, acta monumenta, odpisy kurend ułożono według zasady proveniencji prowincjalnej. Zaś akta poszczególnych domów zakonnych, czyli akta niższego rzędu, ułożono z pominięciem zasady proveniencji, według porządku alfabetycznego. Nie wzięto więc pod uwagę historycznych zmian granic, kasat czy zmiany właścicieli. Akta danego klasztoru, bez względu na proveniencję, zostają zbierane w jedną podgrupę, by uniknąć zbędnego rozproszenia akt, co w konsekwencji sprawdziło by się do bałaganu i trudności w odszukiwaniu dokumentów.

Metoda ta jest swoistym kompromisem umożliwiającym sprawne funkcjonowanie całości instytucji, jaką jest prowincja zakonna. Nie narusza również ciągłości historycznej akt poszczególnych prowincji. Wyjątkiem od tej metody są personalia, z których utworzony zostanie osobny zespół. Poszczególne teczki zostaną opisane w porządku alfabetycznym, według nazwisk.

Rękopis biblioteczny jest w trakcie porządkowania, gdyż do tej pory był ułożony w porządku chronologicznym, według daty wpływu do archiwum, co w konsekwencji doprowadziło do chaosu informacyjnego. Postanowiono więc, iż ten zespół zostanie opracowany w porządku rzeczowo-chronologicznym, tzn. wszystkie dzieła czy pisma o jednej tematyce zostaną opisane jako podzespoły ułożone z wewnętrznym porządkiem chronologicznym. Spodziewamy się, że ta metoda będzie przejrzysta dla badaczy, jak i samych pracowników archiwum.

Obecnie trwają prace mające na celu metodyczne uporządkowanie i opisanie zasobu.

Następnym etapem, do którego przymierzają się pracownicy archiwum jest przygotowanie katalogu oraz skorowidzów, jak również odpowiedniego przewodnika po archiwum. Dyrekcja Archiwum Prowincji wraz z jej zarządem gruntownie przysposabia się do komputeryzacji archiwaliów według światowych standardów obowiązujących w tej dyscyplinie. Zostały już rozpoczęte poczynania, aby wraz z tradycyjnym zarchiwizowaniem akt, rozpocząć komputerowe opracowanie zasobu. Wtedy też będzie możliwe włączenie naszych zbiorów do użytku ogólnokościelnego i nie tylko poprzez sieć Internetu.

ZAKOŃCZENIE

Kończąc niniejsze opracowanie trudno nie wysunąć kilku wniosków. Reformaci polscy doceniali rangę własnego archiwum i jego rolę w historii Kościoła, zakonu i narodu. Przejawem tego przekonania był pietyzm w skrupulatnym gromadzeniu archiwaliów, analiza naukowa i opracowywanie zasobu. Systematycznie restaurowano nadszarpnięte przez ząb czasu akta, oprawiano je bądź przepisywano w specjalne kopiariusze. Rygorystyczne przepisy zmuszały zakonników do opieki nad zasobem, który mimo wielu burz dziejowych w znacznej części ocalał.

Autor zdaje sobie również sprawę, że nie przedstawił całości archiwum, gdyż jest ono w trakcie zmian organizacyjnych i przygotowuje się całość zasobu do metodycznego opracowania według wzorców ogólnozakonnych i kościelnych.

Piszący tę pracę nie mógł korzystać ze szczegółowych katalogów i opisów, gdyż takie nie istnieją. Wyraża jednak nadzieję, że to opracowanie będzie przyczynkiem do dokładnego opracowania archiwaliów krakowskich, które bez wątpienia tworzą największy zasób akt reformackich w Polsce.

Podsumowując należy stwierdzić, iż w archiwum Reformatów znajduje się bogaty materiał do badań nad przeszłością duchowych synów św. Franciszka z Asyżu w Polsce. Szczególnie zasobny materiał stanowią akta prowincjałów, oryginalne oraz ich kopie. Poza tym znajduje się w nim wiele pozycji z opisem fundacji klasztorów i ważniejszych wydarzeń, a dalej akta kapituł, kongregacji, kroniki prowincji, księgi kurend, nowicjatów, zmarłych, dzienniki podawcze prowincjałów, akta personalne XIX i XX-wieczne⁴⁰.

Oprócz dokumentów dotyczących dawnej Prowincji małopolskiej, której domem głównym przez dwieście lat był klasztor św. Kazimierza Jagiellończyka w Krakowie przy ul. Reformackiej, w omawianym archiwum znajduje się wiele archiwaliów pomocnych w opracowaniu historii innych reformackich prowincji: wielkopolskiej, ruskiej, pruskiej, kustodii Św. Krzyża i św. Anny (na Śląsku), galicyjskiej, unijnej reformacko-bernardyńskiej oraz obecnej MB Anielskiej od 1911 r.

Natomiast, gdy chodzi o poszczególne domy zakonne, dzisiejsze archiwum zawiera w różnej ilości księgi i akta luźne z 34 klasztorów, co w zestawieniu z 60 klasztorami reformackimi powstałymi na ziemiach polskich daje nam bardzo wyraźny obraz wartości zawartych w nim materiałów⁴¹.

⁴⁰ Pasiecznik, *Kościół*, s. 162.

⁴¹ Tamże.

GESCHICHTE UND BEARBEITUNGSMETHODEN DES ARCHIVBESTANDES AUS DEM ARCHIV DER PROVINZ DER GOTTESMUTTER DER ENGEL DES KLEINBRÜDERORDENS IN KRAKAU

ZUSAMMENFASSUNG

Polnische Reformaten schätzten richtig den Rang ihres eigenen Archivs sowie dessen Rolle in der Geschichte der Kirche und der Nation. Ein Anzeichen dieser Überzeugung waren große Sorgfalt beim Ansammeln von Archivalien sowie wissenschaftliche Analyse und Bearbeitung des Gesamtbestandes.

Die von dem Zahn der Zeit beschädigten Akten wurden systematisch restauriert, eingebunden oder in spezielle Kopierhefte noch einmal geschrieben.

Rigoristische Vorschriften zwangen die Ordensbrüder zur Pflege des Gesamtbestandes, der sich trotz vieler geschichtlicher „Stürme“ zum größten Teil erhalten hat.

Im Reformatenarchiv befindet sich bedeutendes Material für die Untersuchungen der Vergangenheit der geistigen Söhne des Heiligen Franz von Assisi in Polen, aus der ehemaligen Provinz Kleinpolen. Ein besonders umfangreiches Material bilden die Akten der Provinziale – Originale und ihre Kopien. Außerdem befinden sich in dem Archiv viele Dokumente mit der Beschreibung wichtigerer Ereignisse und Klosterstiftungen, Akten der Kapitel, Kongregationen, Bücher der Kurrenden, Noviziate, Bücher der Verstorbenen, Korrespondenzbücher der Provinziale und Personalakten aus dem XIX. und XX. Jahrhundert.

In dem genannten Archiv befinden sich viele, bei der Bearbeitung der Geschichte anderer Reformatenprovinzen behilfliche Archivalien. Zu nennen wären hier die großpolnische, ruthenische, preußische Provinz, die Kustodien vom Heiligen Kreuz und Annaberg (in Schlesien), galizische, unierte Provinz, reformatorische Bernhardinerprovinz sowie die jetzige Provinz der Gottesmutter der Engel seit 1911.

Übersetzt von Jolanta Janoszczyk